

– Hakemli Makale –

İBN HURDÂZBEH'İN *EL-MUHTÂR MİN KİTÂBİ'L-LEHV VE'L-MELÂHÎ'Sİ* İLE EL-MUFADDAL B. SELEME'NİN *EL-MELÂHÎ VE ESMÂUHÂ MİN KİBELİ'L-MÛSİKÂ* ADLI ESERLERİYLE İLGİLİ BİR ANALOJİ*

Ayşe TOKAY

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı

atokay@ankara.edu.tr

Öz

Bu makalede İbn Hurdâzbeh'in mûsikâ, mûsikâr ve müzik enstrümanları hakkındaki *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adlı eseri ile el-Mufaddal b. Seleme'nin müzik enstürümanlarının özellikleri ve isimlerinden bahseden *Kitâb el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ* ismini taşıyan eseri muhteva açısından karşılaştırılmış, örtüşen ve farklılık arz eden konularına dikkat çekilmiştir.

Bu iki eseri karşılaştırmamızın birçok nedeninden bahsedilebilir. Aynı dönemde yaşayan bu iki ismin müzik ve müzik aletleriyle ilgili geniş bilgi sahibi olmaları bu nedenlerin en önemlileri arasındadır. Görüş ve düşüncelerinde kimi farklılıklar olsa da her ikisinin mûsikî anlayışının, çoğu zaman örtüşüyor olması bu tercihte etkili olmuştur. Bu sayede konunun etrafıca gözlemlenmesi ve çağın fotoğrafının daha açık seçik gözler önüne serilmesi sağlanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, İbn Hurdâzbeh, el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî, el-Mufaddal b. Seleme, Kitâb el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ

An Analogy of works about İbn Hurdâzbeh's *al-Muhtâr min Kitâb al-Lahw wa al-Melâhî* and al-Mufaddal b. Saleme's *al-Melâhî wa Asmâuhâ min Kibel al-Mûsikâ*

In this article, İbn Hurdâzbeh's work bearing the name "al-Muhtâr min Kitâb al-Lahw wa al-Melâhî" on music, musical and musical instruments was compared in terms of content with al-Mufaddal b. Seleme's "Kitâb al-Melâhî and Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ", which refers to the features and names of musical instruments, and overlapping and diverse topics were remarked.

* Bu makale "*İbn Hurdâzbeh'in Mûsikî Risâleleri Üstüne Mukayeseli Bir Çalışma*" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Many reasons can be mentioned over why we compare these two works. That these two names who lived in the same period had a comprehensive knowledge of music and musical instruments is among the most important of those reasons. Even though there were some differences in their opinions and thoughts, the fact that both of them were congruent with their musical understanding was often influential in this choice. In this way, it is aimed to provide a detailed observation of the subject and to provide a clearer picture of the era.

Keywords: Music, Ibn Hurdâzbeh, al-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî, al-Mufaddal b. Salamah, Kitab al-Melâhî and Esmâihâ min Kibeli'l-Mûsikâ

GİRİŞ

Hem kadim tarihte hem de günümüzde birçok sosyal platformda mûsikî, ya doğrudan ya da dolaylı yoldan hayat içinde yer almış ve daima canlı biçimde icra edilmiştir. Bu açıdan her medeniyet ve devlette kimi özellikleri bulunan bir müzik algısı ve eğilimi mevcuttur. Şunu belirtmek gerekir ki, mûsikî, kimi medeniyet ve cemiyetlere göre farklılık arz etse de, aslı ve öz nitelikleri itibarıyla aynı gerçeği insanın ruhunda uyandırdığı ortak hissi dile getirir. Yani Doğu (Çin, Hint, Rus, Babil, Mezopotamya, Mısır vs.) veya Batıda (Yunan, Roma vs.) icra edilen mûsikîde ses ve söz değişir, tını değişir ama ruh değişmez.

"Şifâu'l-Muteallim fî Âdâbi'l-Muallim ve'l-Muteallim'in müellifi Abdullatif b. Abdurrahman el-Makdisi (v.856), ilimleri maksudu bizzat olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırır. Birincisi hikmet ilimleridir. Bunlar da nazarî ve amelî diye ikiye ayrılırlar. Nazarî olanlar da a'lâ, ednâ ve evsat diye üçe ayrılır. Bunlar da sıra ile ilâhî ilim, tabîî ilim ve riyâdî ilmi ifade ederler. Riyâdî ilimler de dörde ayrılır: Hendese, heyet, adet ve mûsikâ adlarını alırlar."¹

Taşköprüzade, eşyanın varlığını dört mertebede mülâhaza eder. Bunlar *kitâbe*, *ibâre*, *ezhân* ve *a'yân*dır. Birincisinde *ulûm-i hattiyeye*, ikincisinde *ulûm-i lafziyye*, üçüncüsünde *ulûm-i zihniyye* ve dördüncüsünde ise *ulûmu a'yân* ele alınır. Bu sonuncusunda ise ilâhî ilmi, tabîî ilmi ve riyâdiyyât ilmi incelenir. Bunlar da dört ilimde somutlaşır: Adet (sayısal) ilmi, hendese (mühendislik) ilmi, heyet (geometri) ilmi ve mûsikî (müzik) ildir.²

¹ Hâcî Halîfe, Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), I, 13, II, 1056; Sîddîk b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedu'l-Ulûm el-Veşyu'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, thk. Abdulcebbâr Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Kutub el-İlimiyye, 1978), I, 61.

² Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 14; Gazimihal, Mahmut Ragıp, *Mûsikî Sözlüğü* (İstanbul: 1961), 160.

Karşılaştırmasını yaptığımız İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehv ve'l-Melâhî* eserinde mûsikî tarihi, ilk Arap müzisyenler, kadim kadın muganniyeler, tabakalar halinde erkek muganniler, hayvanlarda mûsikî, felsefecilerde mûsikî, hükümdarlarda mûsikî, ülkeler ve kavimlerde ne türden çalgıların kullanıldığı gibi daha birçok konu yer almaktadır.³

Ayrıca inceleme konusu yaptığımız *el-Muhtâr*, alanında yazılan birçok kitaba da kaynaklık yapmıştır. Çünkü bu sahanın en kadim risâlelerinden biridir. Bu nedenle es-Safedî onu "*Kitâbu'l-Lehv ve'l-Melâhî ise meşhur bir kitaptır*" şeklinde nitelemiştir. Ebû'l-Ferec de *el-Eğânî* adlı eserinde onu kaynak olarak kullanmış ve 37 kere ondan nakiller yapmıştır.⁴ Mes'ûdî ise *Murûcu'z-Zehab*'te Arap mûsikî tarihi ile ilgili rivayetlerinin çoğunda bu esere dayanmıştır.

Mutekaddimûn dönemi bilginlerinden sayılan İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr* adlı eserini orijinal kılan, onda müzikle ilgili görüşü, buluşu ve emeği olan düzinelerce şahıstan söz edilmiş olmasıdır.

Burada *el-Muhtâr*'ın bazı önemli hususiyetlerine de değinmek gerekir. Ebû'l-Ferec'in *el-Eğânî*'de bahsetmediği yaklaşık 20 uğniye (şarkı) *el-Muhtâr*'da yer almaktadır. Mesela İbn Havdere, Âsim ed-Ducânî, el-Efrek, el-Bâhilî ve Siyât'ın (v.169/785) uğniyeleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Yûnus el-Kâtib'in *el-Eğânî*'de zikredilmeyen 4 şarkısı bu eserde yer almıştır. Bunun yanı sıra, Ebû'l-Ferec'in hiç bahsetmediği 17 muğannî de *el-Muhtâr*'da zikredilmiştir. Bunlar: Âsim ed-Ducânî, İbn Havdere, İbnu's-Şevterî, İbn Âzer, Medâr, el-Efrek, Zekîr (Zukeyr), el-Muravvik, Sa'ter, Ukâşe, Ebû'l-Hazz, Cârîye, Hâbil, Muhammed b. es-Sâme. b Fer'a el-Muğanniye, Bu kişinin babası, Abdullah b. Muâviye el-Bâhilî ve Sâlih el-Huzâî'dir.⁵

İbn Hurdâzbeh'in *el-Muhtâr* adlı eseri alanında çok önemli olmasına rağmen, ilim dünyasında bir makaleye konu olmadığı anlaşılmıştır. Eserin kadim bir tarihte yazılmış olması onun değerini, özellikle mûsikî tarihindeki mümtaz yerini ve önemini arttırmaktadır. Bu açıdan onun müstakil bir makalede ele alınmasının hem doğru hem de bir ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Zira bu eser *dini mûsikî tarihi* açısından da çok önemli bir kaynak niteliğindedir. Yıllar önce bu eser oryantalistler tarafından keşfedilmiş bulunmaktadır. Bu da bir açıdan bu kitabın üzerinde çalışılmaya değer bir eser olduğunu göstermektedir.

³ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, 1-3, 4-7, 8-12.

⁴ Ne yazık ki, bu nakillerin çoğu söz konusu kitabın matbu nüshasında yer almaz.

⁵ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 8-10, 11.

Bu eser ile ilgili kafa karıştıran bir çalışma Abbâs el-Azzâvî tarafından yapılmıştır. Kendisi *el-Mûsîkâ'l-İrâkiyye fî Ahdî'l-Muğûl ve't-Turkmân* adlı eserinin kapak sayfasında kitabının üç ekinden bahseder. İkinci sırada “*Kitâbu'l-Lehvi ve'l-Melâhî l'İbn Hurdâzbeh*” (İbn Hurdâzbeh'in *el-Lehv ve'l-Melâhî Kitabı*) isimli kitabı kaydeder. Kitabın eklerini verirken ikinci sırada bu eserin adını “Nebze fî'l-Lehv ve'l-Melâhî l' İbn Hurdâzbeh (İbn Hurdâzbeh'in el-Lehv ve'l-Melâhî'sinden Bir Nebze –küçük bir parça-)” şeklinde verir. Alt tarafında ise “Bu kısım el-Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'inden nakledilmiştir” şeklinde bir açıklama yer alır. Bu da Azzâvî'nin bu konuda titiz olmadığını göstermektedir. Zira el-Mes'ûdî'nin kitabından kendisi dört sayfa aktarmakta ve onun vermediği bir isimle onu kaydetmektedir. Mes'ûdî, bu kısmı bir muhavere şeklinde verirken, Azzâvî, burada verilen bilgileri kitabının kapağında *el-Lehv ve'l-Melâhî*, ekler kısmının ikinci başlığında ise, “*Nebzetün fî'l-Lehv ve'l-Melâhî*” ifadesini kullanmaktadır. Birinci isminden kitabın tamamı anlaşılırken ikincisinden bu kitabın *küçük bir parçası* manasını taşımaktadır. Doğru olan da bu ikinci adlandırmasıdır.⁶

Gattâs Abdülmelik Haşebe ise Mufaddal b. Seleme'nin *Kitâbu'l-Melâhî ve Esmâihâ* kitabıyla birlikte el-Mes'ûdî'nin kaydettiği 4 sayfalık meclis tutanağından oluşan sultan el-Mu'temid ile İbn Hurdâzbeh arasında bir mecliste cereyan eden muhavereyi tahkikli olarak 1984'te Kahire'de neşretmiştir.⁷

Bu konuda Turgut Yahşi, Azzâvî'nin yukarıdaki beyanına itimat ederek ve Gattâs Abdülmelik Haşebe'nin çalışmasını tezinde esas alarak *Murûcu'z-Zeheb*'teki bölümü İbn Hurdâzbeh'in “*Kitab el-Lehv ve'l-Melâhî*” kitabı şeklinde adlandırmıştır. Ama bu da istinad ettiği kaynakların zayıflığı nedeniyle yanlış bir tespittir.⁸ Ayrıca Turgut Yahşi, tezinin önsözünde “İbn Hurdâzbeh'in *Kitabü'l-Lehv ve'l-Melâhî* eseri de herhangi bir kütüphanede bulunmamakla beraber el-Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*

⁶ Abbâs b. Muhammed b. Sâmir el-Abbâs el-Azzâvî, *el-Mûsîkâ'l-İrâkiyye fî Ahdî'l-Muğûl ve't-Turkmân min Sene 656 h.-1258 m. ilâ Sene 941* (Bağdad: Şeriketü't-Ticâre ve't-Tibâa el-Mahdüde, 1370/1951), 94-99.

⁷ İbn Seleme, *Kitab el-Melâhî ve Esmâuhâ*, 35-50.

⁸ Bkz. Turgut Yahşi, *Mufaddal b. Seleme'nin Kitabü'l-Melâhî ve Esmâiha Adlı Eserinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi SBE, 2013), VII, 21-22; Krş. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*, 1-12; Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1403/1982), 2: 132-135.

isimli eserinin bir bölümünde yer almaktadır"⁹ der. Ancak Yahşi'nin bahsettiği bu eser *el-Muhtâr* değil, İbn Hurdâzbeh'in el-Mu'temid'in huzurunda yaptığı bir konuşmanın kaydedilmiş halidir.

*Karşılaştırmasını yaptığımız Mufaddal b. Seleme'nin Kitabü'l-Melâhî ve Esmâihâ min Kibeli'l-Mûsikâ*¹⁰ adlı eseri Araplar'ın ud ve diğer çalgı aletleri hakkında bilgi sahibi olmadığına dair öne sürülen bir iddiaya cevap teşkil etmek üzere yazılmıştır. Bu eser ud ve çeşitleriyle muhtelif mûsiki aletlerine dair Câhiliye devrinden itibaren Arap şairinde yer alan kelime, tabir ve terimlerin izahını ele almaktadır.

Bu iki eser muhteva açısından kısmen örtüşmektedir. Yazarları da çağdaştır ve aynı kültürel ortamda yetişmişlerdir. İbn Hurdâzbeh'in vefat tarihi ile el-Mufaddal'ın vefatı arasında çok büyük bir zaman dilimi de yoktur. Sadece aralarında 10 yıllık bir fark vardır. Çoğu biyografi yazarı el-Mufaddal'ın vefat tarihi için 290 ila 300 hicri yılına işaret ederken, İbn Hurdâzbeh için gösterilen vefat tarihini 280 ila 300 hicri yılını gösterirler.¹¹ Bu da her iki müellifin aynı dönemde yaşadıklarını, başkent içinde veya çevresinde bulduklarını belki de kimi zaman görüşüp ilim verişlerinde bulduklarını gösterir.

⁹ Yahşi, *Mufaddal b. Seleme'nin Kitabü'l-Melâhi ve Esmâiha Adlı Eserinin İncelenmesi*, VII.

¹⁰ Bu eserin yazma nüshası Mu'tasım'ın azatlısı Yâkût er-Rûmî'nin hattıyla Mısır Milli Kütüphanesinde (Funûn Cemîle), 533 numarada (44 varaka, her sayfası 7 satır, her satırda 6-7 kelime) kayıtlıdır. Ayrıca Abbâs el-'Azzâvî'nin, *el-Mûsikâ'l-İrâkiyye fî 'Ahdî'l-Muğûl ve't-Turkmân* adlı eserinin ekinde 1951'de yayınlanmıştır. Bir de İngilizce çevirisi vardır: James Robson, *The Kitab al-Melâhî of Ebu Talib al-Mufaddal İbn Salama* (Glasgow: The Civic Pres, 1938). Bkz. Ebû Tâlib Mufaddal b. Seleme b. Âsım Mufaddal, *Kitab el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ*, thk. Gattâs Abdulmelik Haşebe (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984), 3-5.

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: 1992), 50; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *el-Buldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1416/1996), 20; Ebû'l-Hasan Eslem Sehl Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, thk. Kurkîs Avvad (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1406), 278; Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, 1: 278; Zirikî, *el-Alâm*, 4: 190; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, 6: 236.

1. İbn Hurdâzbeh ve Eserleri

“el-Kâtib”¹² lakabı ile şöhret bulan, Irak Coğrafya Ekolünün öncüsü Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Ahmed¹³ b. Hurdâzbeh¹⁴ el-Bağdâdî el-Fârisî (v.280 ila 300), kültür ve edebiyatta öne çıkan bir şahsiyettir. el-Cebel bölgesinin el-Beridin (istihbarat ve gelir-gider) sorumluluğunu üstlenmiş, başarısı sebebiyle Abbâsî hükümdarı el-Mu'temid'in (d.m.869-885) güvenini kazanıp hükümdarın Bağdat'taki ilmî, edebî ve sanat konularının tartışıldığı toplantılara çağırılmıştır. Bu meclislerde dile getirdiği mûsikî ve coğrafya ile ilgili tespitleriyle hükümdar tarafından takdir edilmiştir.¹⁵

Mes'udî onun hakkında şöyle der: *“Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbeh ise, telifte bir öncüydü. Eserlerini mükemmel bir üslupla kaleme almada eşsizdi. Bu konuda kendisine mahsus bir metot izlemiştir. Pek çok kişi onu izlemiş ve onun izinden gitmeye çalışmıştır. Eğer bunun doğruluğunu test etmek istersen onun tarih ile ilgili büyük kitabına bak. Şüphesiz o, gerçekten bu alandaki kitapların en derli toplu, düzenleme açısından en orijinal, ilim açısından en zengin ve tüm ümmetlerin, hükümdarların haberleri ve hayat hikâyeleri açısından en kapsamlı olanıdır.”*¹⁶

¹² Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Zuyûluh* (Dört Zeyli ile birlikte), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: 1417), 17: 10.

¹³ Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist İlk Dönem İslâm Kültür Atlası*, çev. Mehmet Yolcu-Sabri Türkmen- M. Salih Arı ve diğer. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 364; Ebû'l-Berekât Şerefiddin Mubarek b. Ahmed el-Erbilî İbnu'l-Mustevfî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid es-Sakkâr (Irak: İzâretu's-Sakafe ve'l-İ'lâm, 1980), 2: 729; Salâhuddîn Halîl b. Eybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Ernâût ve Turkî Mustafâ (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 1420/2000), 19: 229; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (İbn Hacer), *Lisânu'l-Mizân*, thk. Adbu'l-Fettâh Ebû Gudde (Daru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1. Basım, 2002), 5: 317; Hayruddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Muste'rabîn ve'l-Musteşrikîn* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Baskı 2002), 2: 303; C. V. Arendonk, “İbn Hurdâzbeh”, *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), V/2: 755; Mustafa b. Abdullah Kâtib Celebî (Hâcî Halîfe: el-Hâc Halîfe v.1067), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî el-Kutub ve'l-Funûn (Üç kitap: 1-2. ciltler Keşf ez-Zunûn, 3-4. ciltler İyâdâh el-Meknûn, 5-6. ciltler Hidâyet el-'Ârifîn)* (Bağdâd: Mekebetu'l-Musennâ, 1941), 1: 278.

¹⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 303.

¹⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, 364; İgnati Ulianovich Krichovsky, *Târîhu'l-Edebi'l-Cügrâfi'l-Arabî*, Arapçaya çev: Selahuddîn Osman Hâşim (Kahire: 1963), 1: 255; Arendonk, “İbn Hurdâzbeh”, V/2: 755; Sayyid Maqbul Ahmad, “İbn Hurdâzbeh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1999), 20: 78-79; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: 1985), 12.

¹⁶ el-Mes'udî, *Murûcu'z-Zehab*, I, 3.

Mes'ûdî gibi değerli bir tarihçinin İbn Hurdâzbeh ve onun eserleri hakkındaki bu takdir edici ifadeleri bu eserin kıymeti hakkında bir fikir verebilir. İbn Hurdâzbeh'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitabına bu satırların hemen ardından yer verip: "Bu alanda yazılan eserlerin en iyisidir"¹⁷ demiş olması bu her iki kitap hakkında esaslı bilgisi olduğunu göstermektedir.

İbn Hurdâzbeh'in eserleri genel olarak tarih, coğrafya, edebiyat ve eğlence tarihi ile ilgilidir. Bunlardan edebiyata dair olanlar fazla tanınmamasına rağmen, tarih ve coğrafyaya ait olan eserlerinin ünü günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁸

Muhammed b. İshâk en-Nedîm (v.380/990) *el-Fihrist* adını taşıyan eserinde İbn Hurdâzbeh'in sekiz kitabını kaydetmiştir:

1. *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 2. *Kitâbu'l-Lehv ve'l-Melahî*, 3. *Kitâbu Edebi's-Semâ'*, 4. *Kitâbu Cemhereti'l-Ensâb li'l-Furs ve'n-Nevâfil*, 5. *Kitâbu't-Tabîh*,¹⁹ 6. *Kitâbu's-Şarâb*, 7. *Kitâbu'n-Nudemâ' ve'l-Culesâ'*,²⁰ 8. *Kitâbu'l-Envâ'*.²¹

Bunların dışında sözü edilen diğer iki kitabı ise, *el-Kebîr fî't-Târîh* ve *Ahbâr İbn Hurdâzbeh'tir*.²²

2. el-Mufaddal b. Seleme ve Eserleri

Kûfe dil okuluna mensup Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî (v.290 ila 300), gramer ve lugat âlimi ve büyük bir

¹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 3; Kûrkîs, "İbn Hurdâzbeh III", *Mecelletu'r-Risâle*, sayı: 456 (30 - 03 - 1942).

¹⁸ İbn Hurdazbeh, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yay. 2008), 15. İbn Asâkir de, müellifimizin bir tarih kitabından bahsetmiştir. Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, thk. Ali Şîrî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1419/1998), 1: 12.

¹⁹ Bu kelime her nedense kimi yerlerde "el-Bittîh" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. İsmâîl b. Muhammed Emîn el-Bâbânî (v.1399), *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Muellifin ve Âsâru'l-Musannifin* (İstanbul: MEB Yay. 1951), 1: 645.

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kitubi'l-İlmiyye, 1417/1997), 2: 10.

²¹ Nedîm, *el-Fihrist*, 364; Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk: M. Mahmud (Beyrut 1988), 1; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 19: 229; İbn Hacer, onun şu üç kitabını kaydetmez: *Kitâb Edeb es-Semâ'*, *Kitâb Cemhere Ensâb el-Furs ve'n-Nevâfil* ve *Kitâb el-Envâ'*. Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 5: 317; Sezgin, Fuat, *GAS*, VIII, s. 348; Ömer Ridâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts), 6: 236; Muhammed İshâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'* (Kahire: 1993), 2: 268-269.

²² İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 1.

ediptir. Düzgün ve güzel hat sahibidir.²³ Abbasi hükümdarı Mütevekkil-Alellâh'ın (d.m.847-861) veziri Feth b. Hâkân (v.861) tarafından himaye edilmiş, bundan sonra da Mu'temid-Alellâh'ın (d.m.870-892) veziri Ebu's-Sakr İsmâil b. Bülbül'ün (v.890) iltifatına mazhar olmuştur.²⁴ el-Halîl'in *Kitâbu'l-'Ayn'*ına bir ilave yazmış ve onun pek çok hata yaptığını ileri sürmüştür.²⁵

Nahiv ve dil uzmanı olan Mufaddal b. Seleme'nin pek çok eserinin olduğu tespit edilmiştir. Eserlerinin çoğu Arap dilinin yapısı ve grameri ile ilgilidir.

Mufaddal b. Seleme'nin bazı eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Kitâbu'l-Fâhir fi'l-Emsâl*: Yaklaşık yarısı Arap atasözleri olmak üzere Araplar'ın günlük hayatlarında anlamını bilmeden kullandıkları selâm, dua-beddua, tebrik, tâziye niteliğindeki klişe ifadelerle 521 deyimini belli bir tertibe tâbi tutulmadan yapılan açıklamalarını ihtiva eder.²⁶

2. *Celâ'ü's-Şebih fi'r-Red 'ale'l-Müşebbihe*: İbn Seleme bu eserinde Müşebbihe'nin²⁷ dayandığı Kur'an ayetlerini kelâm ilmi açısından ele alarak onların teşbih anlayışını tenkit etmektedir.²⁸

3. *Kitabu'l-Bârî' fi İlmi'l-Luğa*: Müellifin tamamlayamadığı son eseri olup nüshası tesbit edilememiştir. Hemze, he, ayn, ha, gayn, ha harflerine kadar ancak gelebildiği rivayet edilmektedir.²⁹

4. *er-Red ale'l-Halîl ve Islahu ma fi Kitabi'l-'Ayn mine'l-Ğalat ve'l-Muhâl ve't-Tashif*: Bu kitap için Ebu Tayyib el-Luğavî (v. 351/962), Mufaddal'ın tenkitlerinin çoğunun hatalı olduğunu belirtmektedir.³⁰

²³ Nedîm, *el-Fihrist*, 219.

²⁴ Süleyman Tülücü, "Mufaddal b. Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2005) 30: 365.

²⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, 219.

²⁶ Nedîm, *el-Fihrist*, 220, Tülücü, "Mufaddal b. Seleme", 30: 365.

²⁷ Kelâm ekollerinden biridir. Allah'ın sıfatlarını insanın sıfatlarına benzeterek Allah'ı bir insan gibi düşünen akımdır.

²⁸ Nedim, *el-Fihrist*, 220; Sezgin, GAS, 8: 141; Tülücü, "Mufaddal b. Seleme", 30: 365; Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, nr. 272/3.

²⁹ Nedim, *el-Fihrist*, 220; Sezgin, GAS, 8: 140; Tülücü, "Mufaddal b. Seleme", 30: 365.

³⁰ Ebu Tayyib el-Luğavî, *Meratibu'n-Nahviyyin*, nşr. M. Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire:1955), 97. Krş. Nedim, *el-Fihrist*, 219; Sezgin, GAS, 8: 140; Tülücü, "Mufaddal b. Seleme", 30: 365.

5. *Kitabu'l-Melâhî ve Esmâihâ min Kibeli'l-Mûsikâ*: İncelemesini yaptığımız bu eser *Kitâbu'l-Ûd ve'l-Melâhî* adıyla da anılır.³¹ Ûd ve çeşitleriyle muhtelif mûsiki aletlerine dair Câhiliye devrinden itibaren Arap şiirinde yer alan kelime, tabir ve terimlerin izahını kapsamaktadır.³²

Kaynaklarda, burada sayılanlar dışınca Mufaddal b. Seleme'nin pek çok eseri daha zikredilmektedir. Bunlar da şöylece sıralanabilir:

Muhtasaru'l-Müzekker ve'l-Müennes,³³ *Kitâbu't-Tayf, Ziyâ'u'l-Kulûb fî Meâni'l-Kur'ân fî Ğarîbihî ve müşkilih* (bu eser yaklaşık yirmi küsur cüzden oluşmaktadır), *Me'âni'l-Kur'ân, Kitâbu'l-'Itr ve Ecnâsîh, Kitâbu'l-İştikâk, el-Hatt ve'l-Kalem, Kitabu'l-Envâ' ve'l-Bevârih, Halku'l-İnsan, el-Maksûr ve'l-Memdûd, el-Mudhal ilâ İlmi'n-Nahv, Kitâb-u mâ Yahtâcu İleyhi'l-Kâtib, Cemâhîru'l-Kabâil, Kitâbu'z-Zer' ve'n-Nebât ve'n-Nahl ve Envâ'î'ş-Şecer, Şi'ru Ziyâde b. Zeyd es-Simme el-Ğuşeyrî*.³⁴

3. Mufaddal b. Seleme'nin “el-Melâhî”si ile İbn Hurdâzbeh'in “el-Muhtâr”ının Muhteva Açısından Karşılaştırılması

3. 1. İki Eser Arasındaki Muhteva Benzerlikleri

Her iki kitabın başlığında “*el-Melâhî*” kavramı geçmektedir. Bu *mûzik aletleri* manasına gelen bir kelimedir. Bundan başka isimlerde ortak bir yön mevcut değildir.

el-Mufaddal'ın kitap için kullandığı başlıkta ilk kelime “*Kitâb*” sözcüğüdür. Bu aynen Türkçedeki *kitap* manasındadır. Bu sözcük İbn Hurdâzbeh'in eserinin başlığında ikinci sırada yer alır.

Her iki müellifin kitabı *besmele* ile başlar.

Her iki müellif de gına ve mûsikînin ruhsat verilen bir sanat olduğunu, dinin bu konuda serbestlik tanıdığını ve herhangi bir haram işle ilgisi bulunmadığını izah eden bir açıklama yapma gereği duymuştur. Müziğin helal olduğu konusunda el-Mufaddal'ın hadis ve rivayetleri daha geniş yer tuttuğu gözlenmektedir.³⁵ Burada o, delillerini daha derli toplu ve dört başı mamur

³¹ Nedîm, *el-Fihrist*, s. 220.

³² Mehmet Yolcu, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi* (İstanbul: Eylül Yayınları, 2003), 115-120 vd., 199 vd.

³³ Tülücü, “Mufaddal b. Seleme”, 30: 365.

³⁴ Nedim, *el-Fihrist*, 220; Sezgin, GAS, 8: 140- 141; Tülücü, “Mufaddal b. Seleme”, 30: 365.

³⁵ Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 8-13. Bkz. Henri Farmer, *Mesâdiru'l-Mûsikâ'l-Arabîyye*, trc. Huseyn Nassâr (Kahire: Mektebetu Mısır, 1951), 65.

bir şekilde vermeye çalışmıştır. Delillerinin sonunda o da İbn Hurdâzbeh'in kullandığı cümleye benzer bir ifade kullanır:

“Benim bu risaleden amacım müzik aletleridir. Gınaya gelince bu konudaki ruhsatlar pek çoktur. Eğer onların hepsini vermeye kalkarsam, kitap uzayıp gider. Benim tek amacım melâhîyi (müzik aletlerini) zikretmektir. Ben burada o aletlerden söz edeceğim ve bunlar inşaallah ikna edecek dereceye ulaşacaktır.”³⁶

Her iki müellif de kullandıkları müziğin helal olduğuna dair rivayet ve hadisleri kritik etmez. Bu nedenle aktardıkları rivayetlerin sıhhat dereceleri hakkında bir fikir vermezler. Onun için verdikleri rivayetler ve kullandıkları hadisler, erbabınca makbul addedilmemiş olabilir.

İki müellifimiz de mûsikîye ılımlı bakan, ona ruhsat veren ve helal olduğunu ifade eden hadis ve rivayetleri ve onlara dayalı görüş ve düşünceleri seçip alır. Bu konuya başka açıdan, bu işle iştilgal etmenin insanın değerini düşüren, saygınlığına gölge düşüren bir tarafı olduğundan söz eden yaklaşımlara hiç değinmezler veya onları tenkit bağlamında bir değerlendirmede bulunmazlar.³⁷ Bu da onların peşinen bu tür kültürel etkinlikleri kabul ettiklerini ve aşırı tepki veren çevrelere cevap vermek için emek harcama ihtiyacı duymadıklarını ima etmektedir.

Bu iki yazar, “ûd”u ilk yapan kişinin Hz. Âdem’in torunu, Hz. Nuh’un babası Lâmek b. Mettûşîl olduğunda ittifak ederler ve bu kişinin ûdu nasıl bulup ortaya çıkardığına ilişkin Tevrat rivayetine yer verirler.³⁸

İki müellifin, *tablı*³⁹ kimin icat ettiğine dair görüşleri de birbirine yakındır. Mufaddal’a göre, *me’âzifi* ve *tubûlu* Lâmek’in iki kızından biri olan Silâ icat etmiştir.⁴⁰ İbn Hurdâzbeh’e göre ise, *tabllar* ve *defleri* Lâmek’in oğlu Tevbel icat etmiş, kızı Silâ ise sadece *me’âzifi* yapmıştır.⁴¹ Mufaddal ise, *defleri* ilk yapanların Araplar olduğunu düşünür.⁴²

Her iki müellifimiz *Tanbûrun* Lût kavmi tarafından yapıldığında ve bunları oğlanlara meylederken kullandıkları konusunda söz birliği ederler.⁴³

³⁶ Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 63.

³⁷ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1-2.

³⁸ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 14, 29; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1.

³⁹ “*Tabl* (طبل): Büyük ve enlice bir kasnağın iki yanına deri geçirilerek yapılan tokmak ve değnekle çalınan çalgı aleti. Bateria.

⁴⁰ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 14, 27.

⁴¹ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1.

⁴² Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 15, 27.

⁴³ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 14; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1.

Mufaddal, “tanbûru” *dirrîc* ve *elvân* diye tanımlar. Ancak bu tanım doğru gözüküyor. Zira tambur, ud türünden bir alettir; her ikisinde uzun bir kol vardır. Üzerinde teller bulunur ve bunlar parmaklarla kontrol edilir. *Dirrîc* ve *elvân* ise, kadim bir isimlendirme olup mutlak manada telli çalgılar demektir. Bunlarda her bir telin kendisine mahsus nağmesi diğerlerinden farklıdır. Bu nedenle *dirrîc*, ufak çekiçlerle çalınan telleri madenden yapılan, şekil itibarıyla kânuna benzeyen bir çalgı aleti olup Hintçe, Farsça ve Türkçe’de *kadim santur* denen alet (dulcimer) olmalıdır. Macarlar ona *cimbalom* derler. *Elvân* ise, farsça bir kelime olup venç demektir. Bu telli sancın⁴⁴ çeşitlerinden biri olup “harp” diye adlandırılmıştır.⁴⁵

Mufaddal ayrıca *mizmâr*’ı şöyle tanımlar: Tüm üflemeli çalgıların genel adıdır.⁴⁶ Temel özelliği içi boş bir kamıştan yapılması ve üzerine birkaç delik açılmasıdır. Pek çok çeşidi vardır. Buna farklı yapılaş ve özelliklerine göre mizmer, zimmâre, ney, kirân, kussâb (delikli mizmar), miştak, yerâ, zenbak, henbeka gibi isimler verilmiştir.⁴⁷ Bunların ney, kaval, çifte, çığırtma, sipsi, flüt, zurna, klarnet, obua, fagot, saksofon gibi kamış veya tahta nefesli çalgılar olduğu düşünülmektedir.

Mufaddal, mizmârı ilk icat edip kullananların İsrail oğulları olduğunu kaydeder. Onların, (Hz.) Dâvûd’un ses dalgalarını kemiyet ve keyfiyette ölçü alarak bunu elde ettiklerini ifade eder.⁴⁸

İbn Hurdâzbeh ise “*Dâvûd Nebî’nin (as) bir çalgı aleti (ma’zife) vardı. Ağlamak istediğinde onu çalardı. O da onun sesini yankılatırdı; kendisi ağlamaya başlar ve ağlatırdı*” rivayetine yer verir.⁴⁹ Ayrıca, Dâvûd’un Zebûr’u otuz makamda okuduğunu, gecenin geç vakitlerine kalıp kendi kendisiyle baş başa kalarak ağladığında ise, etrafında bulunan her canlının ağladığı, Benî

⁴⁴ Sanc (الصنج): Farsçadan alınma bir sözcüktür. En önemlileri ikâ sancıdır. Bu da ortaları çukur iki daire şeklinde iki metal sini şeklinde olup birbirlerine vurularak istenen ses elde edilir. Telli sanç ise, sert madeni telleri olan çenk manasındadır. Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 24.

⁴⁵ Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 23.

⁴⁶ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 15.

⁴⁷ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 25.

⁴⁸ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 15.

⁴⁹ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 3; Mustafa Kılıç, “İslam Kültür Tarihinde Mûsikî: Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar”, *AÜİF Dergisi* 31: 405.

İsrâîl'in Kralına sinir ve öfke krizleri geldiğinde bir mızmar çalarak onu sakinleştirdiği rivayetlerini de özetler.⁵⁰

*Üflen*en kamış (kaval, flüt) meselesinde de her iki müellifimiz birbirine yakın görüşler dile getirir ve bunu ilk yapanların Kürtler olduğunda ittifak ederler. İbn Hurdâzbeh, Kürtlerden önce koyun çobanlarını zikreder. Koyunları yayılırken dağıldıklarında onları toplamak için kaval çaldıklarını ve koyunlarının hemen toplanmaya başladığını ifade eder.⁵¹

İlk “kayne” sahibi (Arab-ı) ‘Ârîbe’den olan bir adamdı. İki kaynesi vardı. Onlara “Cerâdetân” denirdi. Bu ikisi Araplarda ilk gına yapan kişilerdir.⁵² Sonra çok güzel sesi olan bu nedenle “mustalık” diye adlandırılan Cuzeyme (Cezîme) b. Sa’d el-Huzâî gına yapmıştır. Yemen ehlinde ilk gına yapan Benî Himyer’den olup güzel sesinden dolayı “Zû Ceden” diye anılan *Abes* adındaki kişidir. Bunlar Mufaddal’ın görüşleridir.⁵³ İbn Hurdâzbeh ise, bunları ilk icat edenlerin Yesrib (hicretten sonra Medîne adını almıştır) ahalisi olduğunu ve bu işi Âd kavminin uygulamalarından esinlenerek elde ettiklerini dile getirir.⁵⁴

Araplar öteden beri eğlence ve gazele düşkün idiler. Semâ’⁵⁵ sever ve ona meylederlerdi. Onlar “kayne”yi, *kerine*, “ûd”u ise *kirân*, *mizher*,⁵⁶ *barbat*⁵⁷ ve *muvetter* diye isimlendirirlerdi. Tüm bu isimler onların edebiyat

⁵⁰ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 6. Ayrıca bkz. Kılıç, Mustafa, “İslam Kültür Tarihinde Mûsikî”, 434.

⁵¹ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1.

⁵² Bu iki cariyenin ilginç hikâyesi için bkz. Ebû'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Ebû'l-Kerem İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Alî Muhammed Mu'avvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: DKİ, 1415/1994), 1: 599.

⁵³ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 15.

⁵⁴ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 3.

⁵⁵ Semâ' ve çeşitleri konusunda geniş bilgi için bkz. Bayram Akdoğan, “Hüccetu's-Semâ' Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı”, *AÜİFD*, 35: 477, 483-484, 485; Cenk Güray, “Semâ'dan Semâh'a Bir Sonsuz Devir”, *Türk Kültür Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (2010/56) 132-139; Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'* (İstanbul: İrfan Yay., 1976), 219-271.

⁵⁶ *Mizher* (المزهر): Ud'tur. Bkz. Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan İbnü Dureyd, *el-İştikak*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire/Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 3. Basım, ts.), 33.

⁵⁷ *Barbat* (البربط): Farsça kadim bir sözcüktür. *Ördek göğsü* manasına geldiği tahmin edilmektedir. Fârisîlerin mûsikîlerinde kullandıkları bir enstrümandır. Arapların ona “ûd” adı verdikleri ama onların çalgı aletlerinden biri olmadığı düşünülmektedir. Doğrusu, barbatın tambur türünden bir alet olduğudur. Bu, yüzü deriden yapılan kadim farisi tamburdur. *Defli tambur* manasında “bârbâtra” sözcüğünden türemiş olabilir. *Tabl* gibi, silindirik şeklindedir. Sandukası küçüktür. Bir kısmı deri diğer kısmı ahşap ile kaplıdır. Hepsî bütün bir parçadır. İçî oyularak yapılır. Günümüzde “acem tamburu” diye bilinir. Buna göre barbat veya tambur, ûda göre daha kadimdir. Kol uzunluğu, ûdünkinin yaklaşık dört katıdır.

ve şiirlerinde mevcuttur. Bir de “arbata”⁵⁸ adını verdikleri bir çalgı aletleri vardı.⁵⁹ Bu Mufaddal'ın beyanıdır. İbn Hurdâzbeh ise bu konuda: “en-Nadr b. el-Hâris'ten önce Kureyş'in nasb'den başka gınası yoktu. O, bir ara Irak'a gitti. Hîre'de ûd çalmayı ve Abbâd'in gınasını öğrendi. Mekke'ye geldi; öğrendiklerini Mekkelilere öğretti. Onlar da “kayne” edinmeye başladılar” demektedir.⁶⁰

Hudâ⁶¹ konusunda da iki müellifimiz benzer şeyler anlatmakla birlikte detaylarda ufak farklılıklar göze çarpmaktadır. Hudâ, ilk olarak Mudar b. Nizâr tarafından icat edildi. O, deveden düşünce eli incindi ve develeri dağıldı: Yanık sesiyle: *Ay elim! Ay elim!* diye bağırmağa başladı. Bunun üzerine develeri tekrar toplandı. Araplar bunu misal alarak “huda” yapmaya başladılar. Bu Mufaddal'ın anlatımıdır. İbn Hurdâzbeh, bu hikâyeyi biraz farklı anlatır. Ona göre bu şekilde bağırın develeri dağıttığı için efendisinden dayak yiyen kölesidir.⁶²

Ayrıca Huda konusunda İbn Hurdâzbeh şu bilgileri de ekler: Araplarda önce “huda” ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onlarda ilk semâ' ve tercî' huda olmuştur. Daha sonra Habbâb b. Abdullah el-Kelbî gınayı, hudadan türetmiş ve nasb makamıyla ile gına (şarkı söylemek) yapmıştır. Onların nasb şeklinde gınası da üç çeşitti: Rukbânî, sinâd-ı sekîl ve hezec-i hafif.⁶³

Üzerinde pek çok akort düğmesi vardır. En meşhur telleri *bam* ve *zîr*'dir. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 11.

⁵⁸ *Artabe* veya *Urtabe* (العربة): Gınada kullanılan bir eğlence enstümanıdır. Bunun bir ud ve tambur ismi veya Habeş tabl'ı olduğu düşünölmektedir. Ortası sarılı bulunan ve kadim zamanlarda çocukların ve muhanneşlerin kullandığı bir tabl olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bkz. Mahmûd b. Umar ez-Zemahşerî, *el-Fâikfî Garîbî'l-Hadîs*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Lubnan: Dâru'l-Marife), 2: 412; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* (Kahire: 1385/1965) 3: 440; Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 16.

⁵⁹ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 16.

⁶⁰ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 5.

⁶¹ Şiirsel sözleri ibtidai manada terennüm etme sanatıdır. İrticalen yapılan, usul kaidesi olmayan nağmelerdir.

⁶² Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 29; İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 4.

⁶³ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 3. Ebû'l-Munzir Hişâm el-Kelbî der ki: “Gına üç çeşittir. Nasab, Senâd ve Hezec. *Nasab*: Sûvariler ve kadın şarkıcıların gınasıydı. *Senâd*: Ağırdı, dönüşlüydü, çok nağmeliydi. *Hezec* ise, tamamı hafif olan bir gınaydı. Bu gönülleri harekete geçiren, halim-selim kişileri bile heyecanlandıran bir gına çeşidiydi. Gınanın aslı ve madeni Arap ölkelerinin Medîne, Tâif, Hayber, Vâdî'l-Kurâ, Dûmetu'l-Cendel ve Yemâme gibi ana kentlerindeydi. Bunlar aynı zamanda Arapların büyük pazarları ve panayırılarıydı.” Bkz. Ebû

3.2. İki Eser Arasındaki Muhteva Farklılıkları

Mufaddal'ın başlığında üçüncü sözcük “ve Esmâuhâ” kelimesidir. Bu da (müzik aletlerinin) *isimleri* manasına gelir. Bu sözcük İbn Hurdâzbeh'in eserinin başlığında yer almaz.

Mufaddal'ın başlığında yer alan dördüncü ifade “*min Kibeli'l-Mûsikâ*” şeklindedir. Bu da *mûsikî açısından* anlamına gelir. Bu ifade de İbn Hurdâzbeh'in eserinin başlığında yer almaz.

İbn Hurdâzbeh'in eserinde başlık “*el-Muhtâr*” sözcüğüyle başlar. Bu seçilmiş, seçki anlamındadır. Bu da bize eserin aslının *Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* olduğunu, müellifin kendi eserinden bir seçki yaptığını ima etmektedir. Ama bu mutlak manada böyle anlaşılacak zorunda değildir. Zira bizim kültür tarihimizde “el-Muhtâr” adıyla çok çeşitli alanlarda kitaplar yazılmıştır ve bunların çoğu müstakil eserlerdir.⁶⁴ Bu kavram el-Mufaddal'ın eserinin başlığında yer almaz.

İbn Hurdâzbeh'in başlığında “*el-Lehv*” kavramı yer alır. Bu mutlak manada *eğlence* demektir.⁶⁵ Bu kavram da el-Mufaddal'ın eserinin başlığında yer almaz.

Kitapların içeriklerinden yola çıkılarak bir muhteva değerlendirilmesine gidildiğinde netleşen durum şöylece özetlenebilir:

Mufaddal b. Seleme, kitabını *müzik aletleri* üzerinde yoğunlaştırmıştır. Onun başlıca hedefi müzik aletlerinin isimlerini derli toplu ortaya koymaktır. İkinci hedefi de belki bunların özelliklerini, kimler tarafından icat edildiklerini ve hangi amaçlarla, nerelerde kullanıldıklarını tespit etmektir.

İbn Hurdâzbeh ise, kitabında genel manada *eğlence*, müzik ve müzik aletleri hakkında özlü bilgiler ortaya koymayı hedeflemiştir. O, el-Mufaddal gibi, sadece müzik aletleriyle ilgilenmemiş, bunun yanında *eğlencenin* ve *eğlence aletlerinin* tamamıyla, işin ruhsal, psikolojik, tarihi, sosyal, kültürel ve felsefi boyutlarıyla da ilgilenmiştir. Müzisyenleri ve onların tabakalarını, muğanni ve muğanniyeleri, muhannesleri, her birinin özelliklerini, kimliklerini ve yeteneklerini özetlemeye çalışmıştır. Bu açıdan bir kıyaslama yapıldığında

Umar Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed el-Endelusî İbn Abd Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404), 7: 29.

⁶⁴ Bu konuda Tezimiz 19-20. sayfalarına bakınız.

⁶⁵ Rağib el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, Çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu, (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015), 905,906. Krş. Mehmet Yolcu, *Ku'ân Işığında Namazın Ruhü Huşu* (İstanbul: İkbâl Yayınevi, 2009), 78 vd.

el-Mufaddal'ın ilgilendiği alan İbn Hurdâzbeh'ininki ile kıyasladığında çok sınırlı bir inceleme olarak kalmaktadır.

İkinci bir hususiyet de Mufaddal'ın kendisini Araplar tarafından icat edilen veya kullanılan müzik aletlerine hasretmesidir. O, özellikle Arapların kullandığı müzik aletleriyle ilgilenmiştir. Bunların isimlerini tespit edip cahiliye şiirlerinde onların kullanıldıklarına dair çok sayıda beyti şahit olarak göstermiştir. Üstelik bunda şahit olarak gösterdiği şiirlerin, kitabın ispata çalıştığı tezin gölgesinde kalmasına yol açacak derecede abartıya gitmiştir. Cahiliye şiirden getirilen şahitler o kadar çoktur ki, bu bazen okurun kitabın ana fikrinden kopmasına yol açmaktadır. Belki de bu nedenle Muhammed b. İshâk en-Nedîm (v.380/990) *el-Fihrist* adlı eserinde el-Mufaddal'ın bu kitabının adını "*el-Ûd ve'l-Melâhî*" diye kaydetmiştir. Henri Farmer de bu isimlendirmeyi benimseyip tercih etmiştir.⁶⁶

Mufaddal besmeleden sonra hamdeleye geçer ve "Dilediği kimseye fehmin/anlayış bağışında bulunan Allah'a hamd olsun" dedikten sonra "*İyi bilmediğim bir şeyi -bildiğimi- iddia etmekten Allah'a sığınırım*" diye ilave eder. Ayrıca bunun kötü bir şey olduğunu gösteren bir hadis ve bir şiiri de delil getirir.⁶⁷

İbn Hurdâzbeh ise, besmeleden sonra salveleye geçer ve "*Allah, Efendimiz Muhammed'e ve bütün âline salât/rahmet eylesin*" dua cümlesiyle devam eder.⁶⁸

Mufaddal eserinin girişinde daha salveleye geçmeden hemen söze girer ve "İlim ehli havasında olan bazılarının şöyle bir iddia ortaya attıkları bana aktarıldı: *Araplar ûdu bilmez, onların sözlerinde (edebiyat, yazın) ûdun telleri ve aletlerinin isimlerine ilişkin herhangi bir şey de yer almaz.* Bu asılsız iddia üzerine ben de Arap şiirini esas alarak incelemeye başladım. Onların tesbit edilen söz ve şiirlerinde yer alan ûdla ilgili bilgileri derledim ve onun parçalarına ilişkin isimlerini ortaya çıkardım. Böylece bu konuda bilgiye ihtiyacı olanlara bir nebze yardımcı olmak istedim."⁶⁹

Bu cümleler, Mufaddal'ın bu risaleyi yazmasındaki hedef kitleyi ve yazılış amacını ayan beyan ortaya koymaktadır. Onun amacı, ûd meselesini

⁶⁶ Bkz. Nedîm, *el-Fihrist*, 220.

⁶⁷ Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 7.

⁶⁸ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1.

⁶⁹ Bkz. Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 7.

halletmek ve onun Arap edebiyatındaki yerini gösterip, Arapların mûsikî aletlerinden bihaber asırlar geçirdikleri şeklindeki iddiayı çürütmektir. Diğer çalgı aletlerini ise o kadar merkeze almaz. Bu nedenle Mufaddal'a göre mi'zefe (kanun, santur gibi telli çalgı) Araplarda çok yoktur. Onun tek ismi vardır. Ona göre mi'zefeyi özellikle San'â', Cened, Negrân, Tebâle ve Cures çalgı hükümdarlarından olan Yemenliler kullanır.⁷⁰

İbn Hurdâzbeh ise, tamamen müstakil bir şekilde düşünerek dünya mûsikî tarihini göz önünde bulundurarak eserini kaleme almıştır. Mufaddal gibi konuyu sadece Araplarla sınırlamamıştır. İbn Hurâzbeh, salveleden sonra düğünleri sesli ilan yapmayı ve def çalmayı tebcil eden rivayet ile söze başlar. Ayrıca bayram günlerinde Ensâr'ın Cahiliye döneminde Bu'âs Günündeki şiirleri terennüm ederek şarkı söyleyen iki cariye'nin Resûlullah'ın (sas) evinde gına yaptıklarını anlatan habere yer verir. Ebû Bekr (ra) bunu görünce: "Resûlullah'ın evinde şeytanın çalgısı mı" deyip onları azarlayama yeltenirken Onun: "Ey Ebû Bekr; her kavmin bir bayramı vardır; bu da bizim bayramımızdır" diyerek müdahale ettiğini bildiren Hz. Âişe rivayetini kaydeder. Ardından eş-Şa'bî'den Ashâb-ı Denkele'nin oyun sergilemelerine ilişkin birkaç rivayetini verdikten sonra sözünü şu sözlerle noktalar: "*Gınaya ilişkin ruhsatları ifade eden çok şey var; eğer uzatma endişesi olmasaydı, onların hepsini burada serdedirdim.*"⁷¹

İbn Hurdâzbeh kitabında daha sonra felsefede şarkıların yerini, Büyük İskender'in mûsikîşinaslara nasıl davrandığını, Kisra Ebreviz'in mûsikîşinaslarla ilgili hikâyesini ve onları ne ölçüde koruduğunu, gınanın faziletlerini, teğanninin nasıl ortaya çıktığını anlatır. Mûsikînin Rûm, Grek, Hint, Fars ve Arap kültürlerinde nasıl doğduğunu ve bu diyarlarda nasıl değer kazandığını Aristo'dan Câlînûs'a Erfârus'tan Miyâgûrus'a kadar birçok bilim adamı ve filozoftan tespitler getirerek üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır. Ardından gınanın tesirini izah etmeye geçer.⁷²

İbn Hurdâzbeh bunun ardından Araplardaki *kıyâna* (kadın şarkıcılar) geçer. Burada Araplardaki mûsikî tarihini özetler. Ardından hayvanlardaki müzik dünyasına geçer. Onların seslerine ve şarkılarına değinir. Bu arada müziğin tesirini anlatan bir özet geçer. Bundan muğannilerin tabakalarına geçer. Onların biyografilerine, sanatlarına ve icralarına ilişkin bilgiler verir. Sonra kadın muğannileri tanıtmaya ve onların çalışmalarını sergilemeye yönelir.

⁷⁰ Mufaddal, *Kitâb el-Melâhî ve Esmâihâ*, 29.

⁷¹ İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1.

⁷² İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 1, 2, 3, 4.

Daha sonra, gına ve tarab hakkında birtakım görüşlere yer verir. En son olarak gına ve çeşitlerinde îkâ'in değeri ve özellikleri hakkında bir başlık açar. Burada İshâk b. İbrahim el-Mevsilî, Find er-Rûmî ve Aristo'nun görüş ve düşüncelerini özetler.⁷³

Mufaddal'in ise, böyle kapsamlı bir planı yoktur. O, tek bir konuyla ilgilenmiş ve Araplarda çalgı aletleri ve özellikle ûd üzerinde durmuştur.

SONUÇ

İncelememizin sonunda ulaştığımız tespitleri kısaca ifade etmek için denebilir ki:

Mufaddal b. Seleme'nin (v.290 ila 300) *el-Melâhî ve Esmâuhâ min Kibeli'l-Mûsikâ* adlı eserinin sadece müzik aletlerine tahsis edildiği tespit edilmiştir. Asıl amacı ise Araplarda bazı müzik aletlerinin kadim zamanlardan beri yaygın biçimde kullanıldığına dair bir tezini ispat etmektir.

İbn Hurdâzbeh'in (v.280 ila 300) *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* adlı eserinde müzik bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda dünyada yapılan bütün çalışmaları, alet ve edevâtı usul ve makamları ana hatlarıyla özlü biçimde ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu amaçla belli başlı müzisyenler tabakalar halinde ele alınmış, kadim dönem müzisyen kadınları ve yakın dönemin kadın şarkıcıları ile muhannesleri, hayat hikâyeleri, sesleri, öne çıkan hususiyetleri, besteledikleri şiirler, bu şarkıların makamları açıklanmıştır. Ayrıca Yunan, Rûm, Fars, Arap ve Hint kültürlerindeki tüm nefesli, telli ve vurmali müzik aletleri, şekilleri, telleri, vuruşları, makamları, perdeleri vs. ele alınmıştır. Bu açılardan İbn Hurdâzbeh'in eseri genel ve kuşatıcı bir özellik arz ederken Mufaddal'ın eseri ona göre daha dar bir alan tahsis edilmiştir.

el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî ismini taşıyan bu eserin muhteva ve iç dizaynı birtakım sorunlar taşımaktadır. Mesela muğannilerin tabakaları sayılırken "Üçüncü Tabaka" kitapta yer almaz. "İkinci Tabaka"dan "Dördüncü Tabaka"ya geçilir. Bu konuda bir sağlama yapılmak istendiğinde *el-Muhtâr*'da söz konusu edilen bilgiler, alanla ilgili kitapların muhtevalarıyla karşılaştırıldığında meseleler vuzuha kavuşmaktadır. Özellikle Ebû'l-Ferec el-İsfehânî tarafından kaleme alınan ve bu alanın en önemli başyapıtı sayılan *el-Eğânî*'de yer alan bilgilerle bu beyanlar kıyaslandığında pek çok sorunlu ifade, muğlak cümle ve isimlerde meydana gelen tashif rahatlıkla

⁷³ Bkz. İbn Hurdâzbeh, *el-Muhtâr*, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 16, 19, 27-28.

anlaşılabilir. Bu eseri (*el-Muhtâr*) yayınlayan ve yazma nüshasından okuyan kişilerin de burada kimi kusurlarından söz edilebilir.

Bu makalede her iki risâlede yer alan bilgilerin örtüşen ve ayrışan yönlerine dikkat çekilmiş ve her biri muteva açısından çözümlenmiştir. Her iki risâlede yer alan bilgilerin kendilerine özgü çok büyük önem atfedilen tespitler olduğu ve ilk dönem Dini Mûsikî alanına önemli katkılar sağladıkları müşahede edilmiştir. Derli toplu olması ve özlü bilgiler vermesi, bir de işi herhangi bir kavim veya konuyla sınırlamadığı için daha çaplı bir eser özelliği taşıması nedeniyle *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî* türü içinde daha fazla dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Sayyid Maqbul. "İbn Hurdâzbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 78-79. İstanbul: 1999.

Akdoğan, Bayram. "Hüccetu's-Semâ' Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35: 477-505.

Arendonk, C. V. "İbn Hurdâzbih". *İslam Ansiklopedisi*. V/2, 755. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.

el-Azzâvî, Abbâs b. Muhammed b. Sâmir el-Abbâs. *el-Mûsika'l-İrakiyye fî Ahdi'l-Muğûl ve't-Turkmân min Sene 656 h.-1258 m. ilâ Sene 941*. Bağdad: Şeriketu't-Ticâre ve't-Tibâa el-Mahdûde, 1370/1951.

el-Bâbânî, İsmâîl b. Muhammed Emîn (v.1399). *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. İstanbul: MEB Yay. 1951.

Bahşel, Ebû'l-Hasan Eslem b. Sehl el-Vâsitî (v.292). *Târîhu Vâsit*. Thk. Kurkîs Avvad. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1406.

Ebu Tayyib el-Luğavî (v. 351/962). *Meratibu'n-Nahviyyin*. Nşr. M. Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: 1955.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd ve Zuyûluh* (Dört Zeyli ile birlikte). Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: 1417.

Farmer, Henri. *Mesâdiru'l-Mûsikâ'l-Arabiyye*. Trc. Huseyn Nassâr. Kahire: Mektebetu Mısır, 1951.

Güray, Cenk. "Semâ'dan Semâh'a Bir Sonsuz Devir". *Türk Kültür Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2010/56: 119-152.

Hâcî Halîfe (v.1067/1657), Mustafa b. Abdullah (Kâtib Celebî). *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî el-Kutub ve'l-Funûn* (Üç kitap: 1-2. ciltler Keşf ez-Zunûn, 3-4.

ciltler İydâh el-Meknûn, 5-6. ciltler Hidâyetul-Ârifîn) (Bağdât: Mekebetu'l-Musennâ, 1941).

İbn Abd Rabbih, Ebû Umar Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed el-Endelusî. *el-İkdu'l-Ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan. *Târihu Medîneti Dimeşk*. Thk. Ali Şîrî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1419/1998.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Lisânu'l-Mizân*. Thk. Adbu'l-Fettâh Ebû Gudde. Daru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.

İbn Hurdâzbeh (v.280 ila 300), Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Thk: M. Mahrum. Beyrut: 1988.

İbn Hurdâzbeh (v.280 ila 300), Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah. *el-Muhtâr min Kitâbi'l-Lehvi ve'l-Melâhî*. Shamela.ws/index.phg/book/875.

İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yay. 2008.

İbn Kuteybe (v.276), Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *el-Meârif*. Thk. Servet Ukkâşe. Kahire: 1992.

İbn Seleme, Ebû Tâlib Mufaddal b. Seleme b. Âsım Mufaddal (v.290/903). *Kitabul-Melâhî ve Esmâuhâ min Kıbeli'l-Mûsîkâ*. Thk. Gattâs Abdulmelik Haşebe. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984.

İbnu Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan. *el-İştikak*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 3. Basım, ts.

İbnu'l-Esîr (v.630), Ebû'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Ebû'l-Kerem. *en-Nihâye*. Kahire: 1385/1965.

İbnu'l-Esîr (v.630), Ebû'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Ebû'l-Kerem. *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Thk. Alî Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: DKİ, 1415/1994.

İbnu'l-Fakîh (v.365), Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî. *el-Buldân*. Thk. Yûsuf el-Hâdî. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1416/1996.

İbnu'l-Mustevfî, Ebû'l-Berekât Şerefiddin Mubarek b. Ahmed el-Erbilî. *Târihu Erbil*. Thk. Sâmi b. Seyyid es-Sakkâr. Irak: İzâretu's-Sakafe ve'l-İ'lâm, 1980.

İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd. *Zeylu Târîhi Bağdâd*. Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kitubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

el-Kannûcî, Sîddîk b. Hasan. *Ebcedu'l-Ulûm el-Vesyu'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâlî'l-Ulûm*. Thk. Abdulcebbar Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1978.

Kehhâle, Ömer Rıdâ. *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Kılıç, Mustafa. "İslam Kültür Tarihinde Mûsikî: Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar". *AÜF Dergisi* 31: 399-451.

Krichovsky, İgnati Ulianovich. *Târîhu'l-Edebi'l-Cûgrâfi'l-Arabî*. Arapçaya çev: Selahuddîn Osman Hâşim. Kahire: 1963.

Mes'ûdî (v.345/956), Ebû'l-Hasan Ali b. el-Huseyn. *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1403/1982.

Muhammed İsâ Sâlihiyye. *el-Mu'cemu's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-Matbu'*. Kahire: 1993.

en-Nedîm (v.380), Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist İlk Dönem İslâm Kültür Atlası*. Çev. Mehmet Yolcu - Sabri Türkmen - M. Salih Arı ve diğerleri. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.

Rağîb el-İsfahânî. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. Çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.

Robson, James. *The Kitâb al-Melâhî of Ebu Talib al-Mufaddal İbn Salama*. The Civic Pres, Glasgow 1938.

es-Safedî (v.764), Salâhuddîn Halîl b. Eybek. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Thk. Ahmed el-Ernâût ve Turkî Mustafâ. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 1420/2000.

Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: 1985.

Tokay, Ayşe. "İbn Hurdâzbeh'in Mûsikî Risâleleri Üstüne Mukayeseli Bir Çalışma". Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Tülücü, Süleyman. "Mufaddal b. Seleme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 365. İstanbul: 2005.

Uludağ, Süleyman. *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1976.

Yaşşi, Turgut. *Mufaddal b. Seleme'nin Kitâbü'l-Melâhi ve Esmâiha Adlı Eserinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Yolcu, Mehmet. *Ku'ân Işığında Namazın Ruhu Huşu*. İstanbul: İkbâl Yayinevi, 2009.

Yolcu, Mehmet. *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*. İstanbul: Eylül Yayınları, 2003.

Zemahşerî, (v.538), Mahmûd b. Umar. *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*. Thk. Alî Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Lubnan: Dâru'l-Marife ts.

Zirikî (v.1396), Hayruddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcîm li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Muste'rabîn ve'l-Musteşrikîn*. Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Baskı 2002.

مقايسة كتاب المختار من كتاب اللهو والملاهي لابن خرداذبه وكتاب الملاهي وأسماءها من قبل الموسيقى للمفضل بن سلمة

في هذا البحث مقارنة بين كتاب المختار من كتاب اللهو والملاهي لابن خرداذبه الذي يبحث فيه عن الموسيقى والموسيقار وآلات اللهو وكتاب الملاهي وأسماءها من قبل الموسيقى للمفضل بن سلمة الذي يبحث عن خصوصيات آلات الموسيقى وأسمائها. وهذه مقايسة بين محتوي هاتين الرسالتين وأشير فيها إلي ما وافق بينهما ونبه آلي ما باين منهما عن الآخر.

هناك أسباب عديدة تجعلنا نقارن بين هذين الكتابين. وهذان الشخصان كانا يعيشان في الفترة نفسها من الزمن . من أهم هذه الأسباب هي ان لديهما معرفة واسعة بالموسيقى والآلات الموسيقية. على الرغم من وجود بعض الاختلافات في آرائهم وأفكارهم ، إلا أن حقيقة أن كليهما متطابقين مع فهمهم الموسيقي كان غالباً مؤثراً في اختيارنا هذا. وبهذه الطريقة ، كان الهدف منه توفير ملاحظة مفصلة للموضوع وتقديم صورة أوضح عن هذا العصر

كلمات مفتاحية : الموسيقى ، ابن خرداذبه ، المختار من كتاب اللهو والملاهي ، المفضل بن سلمة ، كتاب الملاهي وأسماءها من قبل الموسيقى .

